

TÜRKİYE DİYANET VAKFI İSLAM ANSİKLOPEDİSİNE HADİS MADDELERİ EKSENİNDE ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM

Fatma Betül ALTINTAŞ
Arş. Gör., Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
betulaltintas@erciyes.edu.tr

Öz

Yayımı 1988 yılında başlayıp 2014 yılında 44 cilt halinde tamamlanan Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), İslami ilimler, Türk İslam Tarihi, sanatı, edebiyatı, kültürü ve medeniyeti sahalarında önemli bir boşluğu dolduran çok kapsamlı ve kıymetli bir ansiklopedi çalışmasıdır.

2000’i aşkın ilim adamı tarafından ve 500’den fazla kaynak eser kullanılarak yazılan, 16.000den fazla madde içeren Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Müslümanların kendi dini ilimlerini, tarihlerini, sanatlarını, edebiyatını, kültür ve medeniyetini kuşatacak muhtevalı bir ansiklopediye olan ihtiyaçlarının, bizzat Müslümanlar tarafından kaleme alınan bir ürünü sayılabilir. Bütün üstünlüklerine ve yetkinliğine rağmen Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi’nde, zaman zaman -diğer akademik çalışmalarda da bulunabilen- yanlışlıklar ve giderilmesi halinde ansiklopedinin daha profesyonel hale gelmesi yolunda katkıda bulunacak çeşitli eksiklikler tespit edilebilmektedir.

Bu çalışmada, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisinde yer alan hadis ilmi ile alakalı yaklaşık 1540 maddenin eleştirel bir gözle okunması sonucunda elde ettiğimiz sonuçlar ve tespit edilen sorunların çözümüne yönelik öneriler sunulacaktır. Tenkidin, yüksek bir medeniyetin işareti kabul edilebileceği düşüncesinden yola çıkarak, bu eleştirel okumanın Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi’nin hadisle ilgili maddeleri açısından mütevazı bir katkı sağlamasını umut ediyoruz.

Anahtar kelimeler: İslam Ansiklopedisi, Tenkid, Hadis.

A CRITICAL APPROACH TO THE ARTICLES ABOUT HADITH IN “TURKIYE DIYANET VAKFI ISLAM ANSIKLOPEDI” (TURKISH RELIGIOUS FOUNDATION ENCYCLOPEDIA OF ISLAM)

Abstract

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Turkish Religious Foundation Encyclopedia Of Islam) started to be published in 1988 and finished in 2014 with 44 volumes. This ambitious and wide-ranging project, fills a gap in Islamic Studies, Turkish-Islamic History, art, literature, culture and civilization.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi has been written by more than 2000 scholars, using more than 500 sources and it includes more than 16.000 articles covering a very wide range of topics. It can be considered as a product of Muslims who need a sophisticated encyclopedia about Islamic Studies, Islamic History, Art, Literature, culture and civilization. Even this encyclopedia can be accepted one of the best projects of the Muslims, articles about hadith may have contain some deficiencies.

This paper will provide an over view of nearly 1540 articles of Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi about hadith. Remembering that criticism is the peculiar mark of high civilization, we hope to make a contribution to this project by this paper.

Keywords: Encyclopedia of Islam, Criticism, Hadith.

Giriş

Yunanca'da bilgi dairesi/çemberi veya genel eğitim ve öğretim anlamlarındaki enkyklios paideia'dan gelen ve aslen Latince olan ansiklopedi kelimesi, alfabetik veya sistematik düzenlemeleriyle her türlü konuya veya belli bir alana ait bilgilere kısa zamanda ulaşmayı sağlayan, bilgiye belli bir sistem içinde yer veren ilk başvuru kaynaklarına verilen addır. (Ayhan, 1991, s 217)

Ansiklopedi kelimesinin günümüzdeki manasında kullanılması XVIII. yüzyılı bulmakla birlikte, ansiklopedik mahiyetteki eserlerin ortaya çıkışı çok daha eski devirlere uzanmaktadır. İlk ansiklopedi örneklerinin Yunan öncesi devirlerde Mısır, Mezopotamya, Hint ve Çin medeniyetlerinde mevcut olduğu ileri sürülse de, bilinen ilk örnek. M.Ö. 370 yılı civarında Eflatun'un yeğeni Speusippos tarafından kaleme alınmış olan Similitudes ile M.Ö. 149'da ölen Romalı devlet adamı ve hatip Cato'nun oğluna yazdığı mektuplardan oluşan ve bugün elimizde bulunmayan Praecepta ad iilium'dur. Eskiçağ'ın Doğu'da yazılan ilk ansiklopedik eseri ise, 220 yıllarında Çin imparatorunun emriyle kaleme alınan Huang Jan'dır. (Ayhan, 1991, s 217)

Batı Roma imparatorluğunun çöküşünden sonra Yunan-Roma felsefesinin ansiklopediler alanındaki etkileri devam etmiş ve XIII. yy'a kadar ansiklopedi alanında Batı'da çok önemli bir gelişme yaşanmamıştır. Batı'da modern manada ansiklopedi örnekleri XVII. yy'da ortaya çıkmaya başlamış olsa da XVIII. yy'a kadar yazılmış olan ansiklopediler iyi bir alt yapı ve sonrakilere örnek teşkil edecek bir mahiyete sahip değildir. (Ayhan, 1991, s 218)

Batı'da İslam alemi hakkında yapılan ilk ansiklopedi çalışması, oryantalizm tarihinde hadisle ilgili bilgilerin bulunabildiği ilk eser olma özelliği de gösteren (Görmez, 2000, s 12) Barthélemy de Herbelot'un Bibliothèque orientale'sidir. Raymon Schwab'ın ansiklopedik oryantalizm dönemi olarak adlandırdığı 1700-1850 yıllarının (Said, 1999, s 75) en önemli ürünü sayılan bu eser, 1697'de yazarının ölümünün ardından Paris'te yayınlanmıştır. Daha sonra 1881'de W. Beale tarafından An Oriental

Biographical Dictionary'si, 1885'te T. P. Hughes tarafından Dictionary of Islam adlı eserler yazılmış, ama bunlar küçük hacimli ve yetersiz çalışmalar olarak kalmışlardır. (Yaman, 2000, s 120)

Batı'da İslam alemi hakkında yapılan ansiklopedi çalışmalarından en önemlisi Encyclopaedia of Islam edisyonlarıdır. Modern Oryantalizm çalışmalarının bir neticesi olarak kabul edilen The Encyclopaedia of Islam'ın birinci edisyonu 1908 yılından itibaren Brill yayınevi tarafından fasiküller halinde ve üç dilde (Almanca, Fransızca ve İngilizce) yayımlanmaya başlamıştır. Ekleri ile birlikte 1938 yılında tamamlanabilen Encyclopedia of Islam, Milli Eğitim Bakanlığı öncülüğünde 40 yıl kadar devam eden bir süreçte, tadil ve ikmal yoluyla Türkçe'ye "İslam Ansiklopedisi" adıyla tercüme edilmiştir. 1954 yılına gelindiğinde yayıncı Brill, ansiklopedinin ikinci edisyonunu The Encyclopaedia of Islam New Edition adı ile neşre başlamıştır. Bu edisyonun neşri, ekleriyle birlikte 2007 yılına kadar devam etmiştir. 2006 yılında yayınevi, The Encyclopaedia of Islam'ın yeni bir edisyonunun basılmaya başlayacağını duyurmuş ve henüz tamamlanmamış olan Encyclopaedia Of Islam Three, 2007 yılında fasiküller halinde yayımlanmaya başlamıştır.¹

İslam âlemindeki ansiklopedi geleneğine bakılırsa, ilk hadis yazımları, tefsir, siyer, rical ve tabakat kitapları tam olarak ansiklopedik eserler kabul edilmeseler de, ilk ansiklopedik eserlerin hazırlayıcıları olarak görülebilir. İslam âleminde ansiklopedi geleneğinin ortaya çıkışında Abbasi Halifesi Memun zamanında başlayan Yunan kaynaklarının tercüme faaliyetlerinin katkısı vardır. Bu tercüme, İslami ilimler sahasındaki çalışmalara tıp, eczacılık, zooloji, astronomi..vb ilimler alanındaki faaliyetlerin eklenmesine katkı sağlamış ve ilk ansiklopedilerin ortaya çıkışına yardımcı bulunmuştur. (Ayhan, 1991, s 218) Cahız'ın Kitabü'l-Hayevan'ı ve el-Beyan ve't-Tebyin'i ilk ansiklopedik eserlere giriş sayılsa da, İbn Kuteybe'nin Uyunu'l Ahbar'ı Müslümanlara ait ilk ansiklopedik eser kabul edilmektedir.² (Ayhan, 1991, s 220)

Osmanlı'da ansiklopedi geleneği daha çok tezkire veya tabakat türü kitaplar üzerinden yürümüştür. Türkiye'deki ilk ansiklopedi ise Ali Suavi tarafından Kamusu'l Ulum ve'l Mearif adı altında fasiküller halinde yayınlanmaya başlamış fakat tamamlanamamıştır. Ahmed Rifat Efendi'nin Lugat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye isimli eseri Türkçe'de tamamlanmış ilk ansiklopedidir. (Ayhan, 1991, s 223)

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, telif ürünü ve yerli bir ansiklopedi olması açısından Türkiye'deki en önemli ansiklopedi

¹ The Encyclopaedia of Islam'ın üçüncü edisyonu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Altıntaş Fatma Betül, "Encyclopaedia Of Islam Three" Üzerine Editör Everett K. Rowson ile Bir Söyleşi, Marife Dini Araştırmalar Dergisi, ss.205-223, 2011.

² Daha ayrıntılı bilgi için bkz: Furat, A. S. (2012). Arap Edebiyatında İlk Ansiklopedik Eserler. *İslam Tetkikleri Dergisi*, 7.

çalışmalarındandır. DİA, “Her medeniyetin bir ansiklopedisi vardır” anlayışından hareketle ve Oryantalistler tarafından kaleme alınmış *Encyclopedia*'ya karşı Müslümanların kabul edebileceği yeni bir ansiklopedi olma iddiasıyla 1988 yılında yayınlanmaya başlamış, 2014 yılında 44 cilt halinde yayımı tamamlanmıştır. 2000'i aşkın ilim adamı tarafından ve 500'den fazla kaynak eser kullanılarak yazılan, 16.000den fazla maddeyi sistematik bir tarzda, alfabetik bir düzen içinde, her maddenin sonunda maddeye dair bibliyografya ile sunan Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, bizzat Müslümanların, kendi dini ilimlerini, tarihlerini, sanatlarını, edebiyatını, kültür ve medeniyetini kuşatacak muhtevalı bir ansiklopediye olan ihtiyacın bir ürünü sayılabilir. DİA, Türk ve İslam kültür ve medeniyetinin konularının kendi bilginlerinin kaleminden tarafsız ve ilmi verilere dayalı olarak ortaya konulması hedefiyle yola çıkmıştır. (İnalçık, 2002, s 24; İpşirli, 2002, s 239)

Bütün üstünlüklerine rağmen DİA'da³, zaman zaman -diğer akademik çalışmalarda da bulunabilen- yanlışlıklar ve giderilmesi halinde Ansiklopedinin daha profesyonel hale gelmesi yolunda katkıda bulunacak çeşitli eksiklikler tespit edilebilmektedir.

A. DİA'nın Hadis'le ilgili Bazı Maddeleri ve Eleştiriler

DİA'nın 44 cildinde hadis ilmi ile alakalı 1540 madde tespit edilmiştir. Bu maddeler, muhaddis biyografileri (%52), sahabe biyografileri (%28), hadisle ilgili terimler (%15) ve hadis ilmiyle ilgili eserlere (%5) dairdir.

Bu çalışma, DİA'daki hadisle ilgili maddelerin tamamının okunması esnasında alınan notlardan yola çıkılarak kaleme alınmıştır. Aşağıda maddeler halinde sunulacak olan eleştiri noktalarının büyük kısmının tespiti tarafımızca yapılmışsa da, doktora ve yüksek lisans tezlerinde ya da çeşitli eserlerde DİA'nın hadisle ilgili maddelerine ilişkin eleştiriler de yazarına atıfta bulunmak suretiyle zikredilecektir. Yapılacak değerlendirmelerde, madde adı, cildi ve sayfa numarası verilecek, müelliflerine atıfta bulunulmayacaktır.

DİA'nın hadis maddelerine ilişkin tespit edilebilen eksiklikler, maddelerin içeriğine dair, maddelerin tespitine/terchine dair ve maddelerin yazarlarına dair eleştiriler şeklinde gruplandırılabilir.

1. Maddelerin içeriğine dair eleştiriler

a. Bilgi Yanlışlıkları ve Çelişkiler

DİA'nın hadisle ilgili maddelerin bir kısmında çeşitli bilgi yanlışlıkları tespit edilmiştir.

³ Çalışmamızın bundan sonraki kısmında, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'ne DİA şeklinde atıfta bulunulacaktır.

a1. "Câmi"(Cilt 7, s 94) maddesinde, câmi türü eserlerin ilk örneği olarak Mamer b. Râşid'in Câmi'si zikredilmektedir. Oysa, İbn Cüreyc, Said b. Ebu Arube gibi kişilerin de bu türde yazmış oldukları bilgisi mevcuttur. Bu durumu göz önüne alarak, Mamer b. Râşid'in Câmi'sinin türünün ilk örneği olarak değil, câmi türünün günümüze ulaşan ilk örneği olarak tanıtılması daha uygun görünmektedir. (Erul, 2002, s 34) Bununla birlikte, Mamer b. Râşid'in Câmi'sinin, câmi türünde bulunması beklenen sekiz ana bölümü içermemesine rağmen muhtemelen, kelime manasından hareketle hadisleri ve sünnet malzemesini bir araya toplamasından dolayı böyle isimlendirildiğine dair iddialar da söz konusudur. (Aydın, 2011, p. 225)

a2. "Ebû Dâvud es-Sicistani"(Cilt 10, s 119-121) maddesinde, Ebû Dâvud'la ilgili "Hadis bilgisini artırmak maksadı ile on sekiz yaşında seyahate çıkarak önce Bağdat'a, daha sonra Basra'ya gitti ve orada da uzun süre kaldı" şeklinde bir ifadeye yer verilmektedir. Halbuki Zehebi, Siyeru a'lami'n-nübela'da (Zehebi, 1983, s Cilt 13, s 212-213) Ebû Dâvud'un Irak bölgesine gitmeden önce, Horasan bölgesinde hocalarından hadis yazdığını belirtmektedir. (Dinçoğlu, 2008, s 13)

a3. "İbnü'l-Kattan el-Mağribi"(Cilt 21, s 108) maddesinde, Mesailü'l Mutarahat adlı eserin İbnü'l-Kattan'a ait olduğu belirtilmiştir. Oysa bu yanlış bir bilgidir. Bu yanlış, Brockelman'da eserin İbnü'l-Kattan'a ait olduğunun ifade edilmesi ve madde yazarının da Brockelman'dan istifade etmesi sebebiyle ortaya çıkmıştır. İbnü'l-Kattan'ın eserleriyle ilgili diğer bir yanlışlık da Ziyadatu Ebi'l Hasan el-Kattan ala Süneni İbn Mace adlı eser için söz konusudur. Madde yazarı, Misfir Gurmullah'tan kaynakla Ziyadatu Ebi'l Hasan el-Kattan ala Süneni İbn Mace adlı eseri İbnü'l Kattan'a nisbet etmiştir. Bu yanlışlık muhtemelen madde yazarının eseri görmemiş olmasından kaynaklanmaktadır, zira Misfir Gurmullah eserin sahibinin Ali b. İbrahim el-Kattan olduğunu açıkça ifade etmektedir. (Akgül, 2004, s 59)

a4. "Fıkhu'l Hadis"(Cilt 12, s 547), ansiklopedide müstakil bir madde halinde hadis ilimlerinden birisi olarak ele alındığı halde, "Hadis"(Cilt 15, s 27-64) maddesinde, hadis ilimleri arasında Fıkhu'l-Hadise yer verilmemiştir. (Yaman, 2000, s 130)

b. Yetersiz Bilgi Verilmesi

Ansiklopediler, ele aldığı her konuda bilginin kapsayıcı bir bütünü vermesi beklenen bilgi kaynaklarıdır. (Yaman, 2000, s 119) DİA'nın hadis ile ilgili maddelerinin bir kısmında, maddenin hadisle ilişkisinin tam olarak kurulamadığı ve maddelerin belli yönlerden eksik bilgiler içerdiği görülmektedir. Örnek olarak sunulabilecek bazı maddeler şunlardır:

b1. "Abadile" (Cilt 1, s 7) maddesinde, Abadile olarak kabul edilen kişilerin hadisle ilgisi ve hadis rivayetindeki yerlerine çok az değinilmiştir.

b2. "Abdullah b. Amr b. As"(Cilt 1, s 85-86) maddesinde, hadislerin Hz. Peygamber'in hayatındayken yazıldığına dair delil olması açısından önem arzeden, Hz. Peygamber'den işittiği rivayetleri topladığı Sahife-i Sadıka'dan ve bu Sahife'nin öneminden neredeyse hiç bahsedilmemiştir.

b3. "Abdullah b. Zübeyr" (Cilt 1, s 145-146) maddesi, basit bir biyografi olarak kalmıştır. Onun isyan hareketiyle ve "fitne" ile ilişkisi ve Oryantalistlerin bu konudaki iddialarına değinilmemiştir.

b4. "Adalet" (Cilt 1, s 344) maddesinde bidat'ten ve adalete etkisinden, adaleti tespit yollarından ve adaletin artıp eksilmesi tartışmalarından hiç bahsedilmemiştir.

b5. "Reşid Rıza"(Cilt 35, s 14-18) "Muhammed Abduh"(Cilt 30, s, 482-487) maddelerinde, bu şahısların hadise dair görüşlerine atıfta bulunulmamıştır.

b6. "Tercih"(Cilt 40, s 484-487), "Tearuz"(Cilt 40, s 208-211) gibi terimler daha çok fıkhi açıdan ele alınmış, hadis açısından önemine yeterince değinilmediği gibi örneğin tearuza dair hiçbir esere değinilmemiş ve hatta "Müşkil"(Cilt 32 s 161) gibi maddelere yönlendirme de yapılmamıştır.

b7. "Zındık" (Cilt 44, s 390-391) maddesinde, zındıkların hadis uydurma faaliyetleriyle ilgili rollerine değinilmemiştir.

b8. Hadis alanında görüş ortaya koymuş Oryantalistler hakkındaki maddelerin çoğunda, oryantalistlerin genel hayatı aktarılmakla yetinilmiş, hadislerle ilgili görüşlerine neredeyse hiç değinilmemiştir. Örneğin "Coulson"(Cilt 8, s 71-72) maddesinde onun fıkıhla ilgili çalışmalarına değinilmiş ama bu çalışmaların hadislerle ilgisine neredeyse hiç değinilmemiştir. Yine "Horovitz"(Cilt 18, s 242-243), "Albert Noth"(Cilt 33, s 214-215) "Lammens"(Cilt 27, s 98), "Kramers"(Cilt 26, s 287-288)'in de hadislerle ilgili görüşlerine neredeyse hiç değinilmemiş olan oryantalistlerdendir. Ansiklopedinin son ciltlerine doğru, müsteşriklerin görüşlerine de daha fazla yer verildiği görülmektedir.

Yine, "Hadis" (Cilt 15, s 27-64) maddesinde Oryantalistlerin görüşleri iddialar temelinde ele alınmış, kişilerin ortaya koyduğu teoriler tam olarak açıklanmamıştır. Oysa hadislerle ilgili çalışma yapan oryantalistlerin hadise dair teorileri, konu bağlamında kullandıkları ya da geliştirdikleri terimler...vs hadis maddesi başlığında olmasa bile, oryantalistin kendisi için ayrılan maddede incelenebilirdi.

b9. "Fitne"(Cilt 13, s 156-159) başlığı altında oryantalistlerin fitneye dair görüşlerine sınırlı ölçekte yer verilmiştir. Oryantalistlerin bu konudaki görüş ve iddialarına daha ayrıntılı olarak yer verilip eleştirel olarak değerlendirilmesi, konunun anlaşılmasına daha fazla katkı sağlayacaktır.

b10. "Hadis"(Cilt 15, s 27-64) maddesinde, bir hadisin sahih sayılması için ravisinde aranan şartlara hiç değinilmemiştir. Yine aynı maddede, hadisle ilgisi açık olduğu halde isnadın doğuşuna ve tarihine birkaç atıf dışında neredeyse hiç yer verilmemiştir.

b11. "Oryantalizm"(Cilt 33, s 428-437) maddesi, daha çok tarihsel ve kültürel açıdan oryantalizmle ilgili bilgiler içermektedir. The Encyclopaedia of Islam'ın Yeni edisyonunda kaleme alınan "Mustashrikun" maddesinde ele alınan konulara dahi madde içerisinde çoğunlukla değinilmemiştir.

c. Maddelerin İçeriğinin Uzunluk Açısından Orantısızlığı

DİA maddelerinin geneli için de söz konusu edilebilecek bir problem de maddelerin uzunluk açısından orantısız olmasıdır. Aynı kategoride olsa da her bir maddenin diğerlerinden farklı olduğu ve daha uzun/daha kısa yazılması gerektiği aşikardır. Fakat benzer konumda olan maddeler arasındaki belirgin farklılık, kimi maddelerin olması gerekenden fazla ayrıntıyı içerirken, kimisinin olması gereken bilgileri de içermeme ihtimalini akla getirmektedir.

Esasında DİA'da maddelerin kelime sayısı ile sipariş edilmiş olduğu bilinmektedir. (İpşirli, 2002, s 242) Teorideki bu kurala rağmen, ya maddeye uygun görülen kelime sayısının tespitindeki subjektiflik ya da müellifin sipariş edilen miktara riayet etmemesi gibi sebeplerle, birçok orantısızlıklar görülmektedir.

Örnek olarak Sahabi biyografileri çoğunlukla 1 sütun civarında bir uzunlukta iken, "Abdullah b. Revâha"(Cilt 1, s 129) biyografisi 3.5 sütun sürmektedir. Hadisle ilgili olan "Arz"(Cilt 3, s 438) maddesine 2 sütun bile ayrılmamışken hadis dışındaki arz maddesine (Cilt 3, s 438-440) neredeyse 5 sütun ayrılmıştır. Birçok muhaddis hakkında bir sütunluk dahi bilgi verilmemişken "Cemmâilî"(Cilt 7, s 338) maddesine 5 sütun, "Ebu Nuaym İsfahani"(Cilt 10, s 201) maddesine 6 sütun ayrılmıştır. "Nafi"(Cilt 32, s 287) maddesine 5 sütun ayrılırken "Nehai"(Cilt 32, s 535) maddesine 10 sütun, "Malik b. Enes"(Cilt 27, s 506) maddesine ise 18 sütun ayrılmıştır.

d. Maddenin İçeriği İle Tanıtım Cümleleri Arasında Uyumsuzluk Bulunması

DİA'da bazı hadis maddelerinin tanıtım cümleleri, maddenin içeriğini kapsayıcı olarak sunulmamıştır. Bu durum özellikle şahıs biyografilerine dair maddeler için söz konusudur. Örnek olarak Abdülazîz b. Ebû Revvâd (Cilt 1, s 189), Fahreddin-i Acemî(Cilt 12 s 82), Şehâbeddin Sivâsî(Cilt 38, s 418), Kutbüddinzâde İznikî(Cilt 26, s 489), Subhî es-Sâlih (Cilt 37, s 452), İbn Melek (Cilt 20, s 175), Emîr Es-San'ânî(Cilt 11, s 144), Babertî(Cilt 4, s 377) gibi kişilerin tanıtım cümlelerinde hadisle ilgili yönlerine değinilmemiştir. Bu durum, kişilerin tek bir alanda uzman olarak görülmüş olmasıyla alakalı düşünülebilir. Fakat böyle bir şeyin önlenmesi için tek bir alanda tebarüz

etmemiş olan alimler için “Şevkani”(Cilt 39, s 22) maddesinde örnek olarak görülebileceği gibi “çok yönlü alim” nitelemesi kullanılabilir. Yahut, alimin çoğunlukla ilgilendiği/eser yazdığı alanlara ait sıfatlar peş peşe getirilebilir. Nitekim birçok maddede böyle yapıldığı görülmektedir.

“Hîrî”(Cilt 18, s 24) maddesinde görüleceği gibi, kimi maddelerde ise tanıtım cümlesinde “Hadis âlimi” olarak tanıtılan şahısların hadislerle ilgili çalışmalarına ya da hadise dair katkılarına madde içeriğinde hiç yer verilmediği de görülmektedir.

e. Maddelerde Alt Başlık Eksikliği

DİA’da bazı maddeler birden fazla alanı ilgilendirdiği için, zaman zaman alt başlıklar kullanarak maddenin fıkıh, hadis, edebiyat..vb alanlardaki farklı boyutlarına değinilmektedir. Bu durum, hem konunun istenilen boyutunun bulunmasını kolaylaştırmakta hem maddenin çok yönlü yazılmasına katkı sağlamaktadır. Hadisle ilgisi olan bazı maddeler için alt başlık kullanılmaması, maddeden istifadeyi zorlaştırmaktadır. Bu maddelere örnek olarak şunlar verilebilir:

e1. “Abdâl”(Cilt 1, s 59) maddesinde, Abdal kelimesinin farklı bilim dallarındaki kullanımı tasavvuf, edebiyat gibi çeşitli başlıklarda incelendiği gibi hadis başlığı altında ayrıca ele alınabilir.

e2. “Ebu Hanife”(Cilt 10, s 131) maddesinde Ebu Hanife’nin hadislerle ilgili yönünün ve kendisine hadis ilmi açısından yöneltilen eleştirilerin ayrı başlık altında ve Hadis alanında uzman müelliflerce yazılması konunun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

e3. Mezheplere dair maddelerin her birinde mezheplerin hadis/sünnet görüşlerine dair başlık açılıp bu bölümlerde mezheplerin hadis/sünnet anlayışının anlatılması, mezheplerin hadis alim ve kullanım şartlarının anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

e4. “Bağdat”(Cilt 4, s 425) veya “Endülüs”(Cilt 11, s 211) maddelerinde olduğu gibi, bazı şehirlerdeki farklı ilim dallarının gelişimi ayrı başlıklar altında ele alınmış ve bu durum maddenin niteliğini ve maddeden istifade imkanını artırmıştır. Fakat aynı sistem, “Basra”(Cilt 5, s 108), “Küfe”(Cilt 26, s 339), “Horasan”(Cilt 18, s 234), “Merv”(Cilt 29, s 221) gibi maddeler için uygulanmamıştır.

f. Hadis İlmine Dair Terimlere Yeterince Yer Verilmemesi

DİA’nın hadis maddelerinde görülebilecek bir diğer eksiklik, madde içinde hadis ilmine dair terimlerin kullanılması yerine, terimi açıklayan tanımlamalar kullanılmasıdır.

f1. “Cehalet”(Cilt 7, s 219) maddesinde, Meçhulü’l-Ayn/Meçhulü’l-Hal gibi terimlere hiç değinilmemiştir.

f2. "Hadis"(Cilt 15, s 36) maddesinde, hadis tahammül ve eda yollarından icâzet, münâvele, 'ilâm, vasiyye yöntemlerinin isimleri hiç zikredilmemiş, vicade yönteminin ismine ise vicade yöntemini açıklayan paragrafın içerisinde (Bkn: Vicade) şeklinde ansiklopedi maddesine atıfta bulunularak yer verilmiştir.

2. Maddelerin tespitine/tercihine dair eleştiriler

a. Eksik veya Gereksiz Maddeler

DİA'da özellikle biyografik maddelere çok yer ayrılmasına rağmen, bazı isimlere değinilmediği görülmektedir. Örnek vermek gerekirse Daru'l-Hadislerde muhaddislik yapmış olan, Edirne Daru'l-Hadis müderrisi Küçük Bedreddin Efendi (Bedreddin Mahmut); Bedreddin Halife (Bedreddin Mahmud el-Aydini); Yahya b. Nureddin Hamzatü'l-Emin (Emin Kösesi); Merzifonlu Abdurrahman Efendi (Şeyhzade Abdurrahman); Şeyh Mahmud Niğdevi; Ahizade Mahmud Efendi; Vişne Mehmed Efendi gibi kişilere; hadis ilmine dair eserler yazmış olan, Yakub b. İdris er-Rumi; Osman b. Yakub el-Kemahi; İbn Babeveyh Kummi gibi kişilere ansiklopedide yer verilmemiştir.

Bazı maddeler, farklı maddelere gönderme yapsa da, gönderme yapılan maddenin asıl maddenin yerini tutmadığı durumlar mevcuttur. Örneğin DİA'nın "Müsteşrik"(Cilt 32, s 147) maddesinde, aynı manaya gelmeyen "Oryantalizm" maddesine gönderme yapılmaktadır. (Çoruk, 2007, s 196)

"Erike Hadisi", "Sakaleyn Hadisi", "Sefine Hadisi" gibi adlandırmalarda görüleceği üzere, bazı rivayetler, hadis metninin içinde geçen bir kelimeyle anılabilmektedir. Bu tür yaygın kullanılan adlandırmalara, DİA maddeleri arasında rastlanmadığı halde, "Ümmü Zer Hadisi"(Cilt 42, s 333) şeklinde bir maddeye yer verilmiş olması ilgi çekicidir.

Esasında, DİA'nın içereceği maddelerin tespitinde mümkün olduğunca titiz çalışıldığı malumdur. İpşirli'nin ifadesine göre, Encyclopedia of Islam başta olmak üzere birkaç ansiklopedi taranarak ve kitap tarama yolu ile maddelerin belirlenmesi sağlanmıştı. Tarama sonunda her ilim dalınca tespit edilen maddeler birleştirilip ilim dallarının listeleri oluşturulup birden fazla ilim dalını ilgilendiren maddeler işaretlenmiştir. 18.000 kadar madde belirlenmiş, bunlar kimisi eklenerek kimisi çıkarılarak liste nihai halini almıştır. (İpşirli, 2002, s 241) DİA'da eksik görülen maddelerin ilk listelerin göz önünde bulundurulması suretiyle tamamlanması, gerekirse bunun için tekmile ciltlerinin oluşturulması gerekmektedir.

b. Sahabe-Tabiin Biyografilerine dair konular

DİA'da Sahabe biyografilerine geniş yer ayrılmıştır. Sahabe biyografileri hadisle ilgili maddelerin yaklaşık %28'ine tekabül etmektedir. Fakat biyografisi verilen sahabilerin neye göre seçildiğine dair herhangi bir kriter tespit edilememiştir.

DİA'da sahabe biyografilerine yer ayrılmasına rağmen sahabenin hadis rivayetindeki yer ve önemine tam olarak yer verilmediği görülmektedir. Bu durum, daha çok alanı İslam tarihi olan uzmanlar tarafından yazılmış sahabe biyografilerinde görülmektedir. Mesela, Fatıma binti Hattab (Cilt 12, s 226) maddesinde yer alan "Hz. Peygamber'den hadis rivayet ettiği söylenmekle beraber rivayetlerinin sayısı belirtilmemiştir" şeklindeki ifade, maddelerde rivayetlerin hadis ilmi ile ilgili yönlerinin ortaya konmasından çok biyografik bilgiye yoğunlaşıldığına dair tespitimizi kuvvetlendirmektedir. Halbuki, sahabe biyografilerinde Fatıma binti Hattab'ın kaç rivayetinin bulunduğu belirtilmemiş olsa bile, hadis kaynaklarında Fatıma binti Hattab'ın ismi, künyesi...vb kullanılarak taramalar yapıldığında Fatıma binti Hattab'ın rivayette bulunup bulunmadığının tespiti yapılabilir.

Sahabilerin biyografisi verilirken hadis rivayet edip etmediği, ettiyse kaç rivayetinin bulunduğu ve eğer hadis ilmiyle ilgili önemli bir sahabe ise katkılarının ayrıntılı olarak belirtilmesi daha uygun olacaktır. "Tuleyb b. Ömer"(Cilt 41, s 362) veya "Şuca b. Vehb"(Cilt 39, s 246) maddelerinde olduğu gibi sahabinin herhangi bir rivayetinin bulunmaması durumunda bunun belirtilmesi, sahabinin hadis ilmiyle ilgisinin anlaşılması açısından faydalı bir uygulama olarak görünmektedir.

Sahabi biyografileriyle ilgili problemler Tabiin biyografilerinde de gözlemlenebilir. Örneğin "Ömer b. Abdülaziz"(Cilt 34, s 53) maddesi sadece hayat hikayesinden ibaret kalmış, Ömer b. Abdülaziz'in hadislerin resmi boyutta yazıya aktarılması konusundaki katkılarından söz edilmemiştir.

3. Madde yazarlarıyla ilgili eleştiriler

a. Maddelerin çoğunluğunun belli sayıda yazarlar tarafından kaleme alınması

DİA'da hadislerle ilgili 1540 maddenin toplamda 247 yazar tarafından yazıldığı görülmüştür. Bu durum, DİA'nın "Giriş"(Cilt 1) kısmında ifade edildiği üzere madde siparişinde geniş bir müellif kadrosuna müracaat edildiği bilgisini doğrulamaktadır. Ancak DİA'daki hadislerle ilgili maddelerin yaklaşık %30'u(420 madde) 5 müellif, %40'ı(560 madde) 10 müellif ve %55'i (830 madde) ise 20 müellif tarafından kaleme alınmıştır. Yani geniş bir müellif kadrosu kullanılsa da hadislerle ilgili maddelerin yazımında sınırlı bir kadro etkin görünmektedir. Ansiklopedide en çok madde yazımı Yaşar Kandemir (180 madde), Mehmet Efendioğlu(73 Madde), İsmail Lütfi Çakan (61 Madde), Abdullah Aydın (54 Madde) ve İbrahim Hatiboğlu(52 Madde)'na aittir. Hadislerle ilgili terimlerin %40'ına yakını, 3 madde yazarı (Yaşar Kandemir, Abdullah Aydın, Mehmet Efendioğlu) tarafından yazılmıştır.

Mücteba Uğur, Selman Başaran, Ali Yardım gibi madde yazarlarının bir kısmı ansiklopedinin ilk yıllarında etkin olup çokça madde yazmışken,

İbrahim Hatiboğlu, Mehmet Efendioğlu gibi yazarlar ise yoğunlukla son yıllarda madde yazmışlardır.

b. Konuyla ilgili özel çalışma yapmış araştırmacılar varken, maddenin başka yazarlara sipariş edilmesi

DİA'nın hadis maddelerinde dikkat çeken bir diğer şey, bazı maddelerin konu ile ilgili çalışma yapmış araştırmacılar varken başka yazarlar tarafından yazılmasıdır. Örneğin "Sehavi, Şemseddin"(Cilt 36, s 313) maddesinin konuyla ilgili çalışma yapmış olan Adil Yavuz yerine farklı bir araştırmacıya yazdırılması ya da "Muhtelifü'l Hadis"(Cilt31, s 74) maddesinin İsmail Lütü Çakan yerine farklı bir araştırmacı tarafından kaleme alınması gibi.

c. Hadisle ilgili maddelerin Hadis alanı dışındaki uzmanlar tarafından yazılması

DİA'daki diğer bir problem hadis ile ilgili maddelerin hadis alanı dışındaki uzmanlar tarafından yazılması nedeniyle, maddelerin hadisle ilgili yönlerinin eksik kalmasıdır.

c1. "Meşhur"(Cilt 29, s 368) maddesinde meşhur teriminin hadisle ilgili boyutları geri planda kalmış, meşhur/müştehir hadislere dair eserlere dahi yer verilmemiştir. Bu durumda "Meşhur" maddesinin hem fıkıh açısından hem de hadis açısından farklı maddeler olarak, ya da aynı madde içerisinde farklı başlık ve farklı müelliflerce incelenmesi bir çözüm olarak görülebilir.

c2. "Fazlurrahman"(Cilt 12, s 280) maddesinin en azından hadis-sünnet başlığının bir hadisçi tarafından kaleme alınması, ya da "Emeviler"(Cilt 11, s 87) maddesinde, hadis için açılmış olan ayrı bölümün bir hadisçi tarafından kaleme alınması daha uygun olacaktır.

c3. "Ensab"(Cilt 11, s 244), "Erbein"(Cilt 11, s 270), "İcazet"(Cilt 21, s 393) gibi maddeler farklı alanlarda uzman kişiler tarafından yazıldığı için bu maddelerin hadisle ilişkisi çok zayıf kurulmuş, ya da hiç kurulmamıştır.

4. Diğer Mülahazalar

DİA hadis maddeleriyle ilgili, yukarıdaki başlıklar altına giremeyecek diğer bazı problemler şunlardır:

a. DİA'da geçen madde içeriklerinde ayrı bir madde olarak ele alınan kelimelerin bold şekilde yazılıp yanına küçük bir yıldız eklenmesi öngörülmüştür. Oysa metinde geçen ansiklopedi maddelerinin sadece bazısına işaret edilmiş bazısına ise işaret edilmemiştir.

b. DİA'da geçen hadisle ilgili olmayan maddeler içerisinde kaynaklara yapılan referansların bir kısmı uygun şekilde yapılmamıştır. Örneğin "Akik"(Cilt 2, s 262) maddesinde, hadis referansları birincil kaynaklardan sunulmamıştır. Hadisle ilgili maddeler içerisinde de hadis kitaplarına atıfta

bulunma imkanı varken, farklı alanlardaki ikincil kaynaklara atıfta bulunulmuştur. (Örn: Hadis Maddesi, Cilt 15 s 29)

c. DİA'nın hadislerle ilgili maddelerin genelinde gözlemlenen problem, maddelerin problem merkezli yazılmamasıdır. Örnek vermek gerekirse "Hadis"(Cilt 15, s 27-64) maddesinde hadislerin yazımı konusunda sadece Kur'an'la karışma ihtimaline binaen sözlü nakle izin verildiği ifade edilmiş, hadis tarihinin en çetrefilli konularından birisi olan bu konuda genel bir açıklamayla yetinilmiştir. Yine "Hadis"(Cilt 15, s 27-64) maddesinde mütevatir başlığı altında, mütevatir rivayetlerin lafzi ve manevi olmak üzere ikiye ayrıldığı belirtilmiş ve 100-300 arasında mütevatir hadis bulunduğuna dair görüş belirtilmiştir. Fakat bu konudaki itirazlar ve tartışmalara yer verilmemiştir.

d. DİA maddeleri, müellifler tarafından yazılmış olsa da, maddelerin son halini almasında redaktörlerin ve bu sebeple de yayın kurulunun emeği vardır. Bu durum, yanlış anlamaya sebep verebilecek bazı redaksiyonların yapılmasına da neden olabilmektedir. Örneğin Ebu Bekir Sifil tarafından kaleme alınan "Zâhid el-Kevserî"(Cilt 44, s 81) maddesinde, yazarın "Muhallifleri tarafından Hanefî mezhebi konusunda mutaassıp olduğu yaygın olarak söylene ve bid'at mezheplere ve bu cümleden olarak Şia'ya karşı keskin tavırlı olsa da..." şeklinde kaleme aldığını ifade ettiği bölüm "'Hanefî mezhebine taassup derecesinde bağlılığı, bid'at ehli kabul ettiği mezheplere ve özellikle Şia'ya karşı sert bir tutum sergilediği bilinen..." şeklinde redakte edilerek yayınlanmıştır. Müellif, bu durumun redaksiyondan kaynaklandığını ve bu durumdan son derece rahatsız olduğunu da bildirmiştir. (<https://ebubekirsifil.com/diadaki-kevseri-maddesi-vahdet-gazetesi/>) Metinlerin redakte edilmiş halinin müelliflerce tekrar gözden geçirilip onay verilmesinin bu problemin oluşmasını engelleyebileceği kanaatindeyiz.

Sonuç ve Öneriler

DİA'nın ilk yayın tarihinin 1988 olduğu göz önünde bulundurulursa, ilk basılan ciltlerin üzerinden neredeyse 30 yıl geçmiş olduğu görülür. Bu durumda, mühim addedilen birçok ansiklopedi çalışmasında olduğu gibi, maddelerin hem gözden geçirilmesi, hem geliştirilmesi hem de maddelerin eklenmesi suretiyle yeni bir edisyon yayınlanmaya başlanmalıdır. Bu yeniden gözden geçirilip eklemeler yapılacak edisyonun, en azından Türkçe'nin yanında İngilizce ve Arapça olarak da yayınlanması, ansiklopediden dünya genelinde yaygın şekilde istifade edilmesini sağlayacaktır.

Ansiklopedilerin tek kişi tarafından yazılmasının mümkün olmadığı aşikârdır. Çok sayıda araştırmacıya ait metinlerden müteşekkil olan DİA'nın yeni edisyonunda, maddeler için belli standartlar belirlemesi, ansiklopedinin genelinde ortaya çıkacak olan harmoniyi sağlamaya katkıda bulunacaktır.

Örneğin problemler başlığında değindiğimiz “maddelerin içeriğinin uzunluk açısından orantısızlığı” problemi, her bir maddeye ayrılacak olan takribi harf sayısının editörlerce belirlenmesi ve bu belirlemelere uyulmasının sağlanması ile çözüme kavuşturulabilir. Bunun dışında madde yazımlarında da madde yazarına, maddeyle ilgili başlık altında değinilmesi istenen standartlar sunulabilir. Örneğin “Müsnedü’s-Sahih”(Cilt 32, s 106) maddesi, eserin literatürdeki yerini, yazma nüshalarını... vs ayrı başlıklar altında ele almış, bu durum maddeden istifadeyi kolaylaştırmıştır. Bir eser hakkında madde yazacak olan yazarlardan örnek maddedeki gibi başlıklar altında bilgilerini sistemleştirmiş olarak sunulmasının istenmesi, benzer maddelerde ortak bir standartın oluşmasına katkı sağlayabilir.

Yayın çalışmaları 1988’de başlamış olan DİA’nın özellikle ilk dönemlerde yayınlanmış olan hadis maddelerinin, zamanla diğer tüm ansiklopedilerde olduğu gibi, güncellenmeye ihtiyacı vardır. Hadis ilmine dair yapılan yüksek lisans ve doktora çalışmaları yıllara göre tasnif edildiğinde, DİA’nın yayınlanmaya başladığı seksenli yıllarda her yıla ortalama 7, doksanlı yıllarda 30, ikibinli yıllarda 70-80 tane çalışma düşmektedir. (Polat, 2007, s 215) Hadisle ilgili konularda yapılan akademik çalışmalarda bu artış göz önüne alınırsa, özellikle güncel akademik yayınların DİA maddelerine en azından kaynakça olarak yansıtılması gerekmektedir.

Ansiklopedilerin bir özelliğinin de sistemli ve güncel bilgiye ulaşma olanağı sağlaması olduğunu göz önünde bulundurulursa, DİA hadis maddelerine güncel kaynakların eklenmesi, ansiklopedinin güncelliğini korumasına katkı sağlayacaktır. Bununla birlikte, konularla ilgili olarak yapılmış her akademik çalışmanın ansiklopedide kaynak olarak zikredilecek kadar kaliteli olmaması ihtimali göz önünde bulundurulmalıdır. Fakat, en azından Yüksek Öğretim Kurulu tarafından doktora tezlerinin yerine getirmesini gerekli gördüğü nitelikler⁴ göz önüne alındığında, doktora tezlerinin kaynak olarak gösterilip kullanılma imkanı mevcut olmalıdır. Yeni bir edisyonun yapılması halinde, DİA maddelerine eklenebilecek güncel yayınlar, aşağıda önerileceklerle sınırlı değildir. Burada zikredilecek yayınlar örnek kabilindedir:

1. “Garîbü’l-Hadîs”(Cilt 13, s 376) maddesiyle ilgili Yusuf Akgül’ün Edebi Tür Olarak Garibu'l-Hadis: Kaynak-metod ve Muhteva Analizi (Ankara Üniversitesi, 2006) isimli doktora tezi, Abdulkadir Palabıyık’ın Garibü'l-Hadis Nev'inin doğuşu ve Abdülgafir İsmâ'il'in el-Müfhim li Şerhi Garibi Sahihi Müslim adlı eseri (Dokuz Eylül Üniversitesi,1997) isimli doktora çalışması;

⁴ Doktora çalışması sonunda hazırlanacak tezin, 1) Bilime yenilik getirme, 2) Yeni bir bilimsel yöntem geliştirme, 3) Bilinen bir yöntemi yeni bir alana uygulama niteliklerinden birini yerine getirmesi gerekir. http://www.yok.gov.tr/web/guest/icerik/-/journal_content/56_INSTANCE_rEHF8BIsfYRx/10279/17377

2. "Esbâbü Vürûdi'l-Hadis"(Cilt 11, s 362) maddesiyle ilgili Halemi'nin İlmü Esbabı Vurudil Hadis(Beyrut, 2001) adlı doktora tezi;
3. "Endülüs"(Cilt 11, s 211) maddesinin hadise ayrılmış başlığı altında Ali Vasfi Kurt tarafından yapılmış Mağrib Ve Endülüs'de Hadis İlminin Gelişim Safhaları Ve Muhyiddin İbnu'l-Arabi'nin Hadis Kültürü (Ankara, 1997) adlı doktora tezi,
4. "Mevkuף"(Cilt 29, s 437) maddesine Sabri Çap'ın Hadis ilminde Merfu-Mevkuף İlişkisi (Uludağ Üniversitesi, 2008) adlı doktora tezi,
5. "Dârülhadis"(Cilt 8, s 527) maddesine Çankırı'da düzenlenmiş olan Anadolu'da Hadis Öğretimi ve Dâru'l-Hadisler isimli sempozyum çalışmaları, eklenebilecek güncel akademik kaynaklardır.⁵

⁵ Bunlarla birlikte yüksek lisans tezi ve makale düzeyinde zikredilebilecek güncel kaynaklara aşağıdaki çalışmalar örnek verilebilir:

- 1) "Abd b. Humeyd"(Cilt 1, s 58) maddesine, Mustafa Tayyar tarafından yapılmış *Humeydi'nin Musnedi Ve Hadis Literatüründeki yeri* (Ankara Üniversitesi, 2002) adlı yüksek lisans tezi;
- 2) "Câmiu Beyâni'l-İlm" maddesine (Cilt 7, s 107) Rahim Çimen'in Endülüslü *İbn Abdilberr'in Hadisçiliği ve Camiu Beyani'l İlm adlı eseri* (Selçuk Üniversitesi, 2002) adlı yüksek lisans çalışması;
- 3) "el-Câmiu's-Sağır"(Cilt 7, s 113-114) maddesine Esra Klavuz Eser'in *İmam Muhammed'in el-Camiu's-Sağır Adlı Eserinde Teklifi Hükümlerin Tasnif Ve İfadelenirilmesi* (Marmara Üniversitesi, 2009) isimli yüksek lisans çalışması,
- 4) "Garîbü'l-Hadîs"(Cilt 13, s 376) maddesine Adem Dölek'in *Garibu'l-hadis edebiyatı ve Abdullatif el-Bağdadi'nin 'El-Mücerred fi Garibi'l-Hadis' İsimli Eserinin Tahkiki Ve Değerlendirilmesi* isimli yüksek lisans çalışması (Erciyes Üniversitesi, 1996),
- 5) "Garîbü'l-Hadîs"(Cilt 13, s 378-379) maddesine Kazım Aşıkçı'nın *Ebu Ubeyd ve Garibiu'l Hadisindeki Dile Dair Açıklamaların Tahlili* (Uludağ Üniversitesi, 2002) isimli yüksek lisans tezi ve Mahmud Muhammed et-Tanâcî'nin *Fehârisu's-Si'ri ve'l-Lugati li Kitâbi Garîbi'l-Hadîs li Ebî Ubeyd el-Kasım b. Sellâm* isimli makaleleri;
- 6) "Münavele"(Cilt 31, s 572) maddesine Muhittin Düzenli'nin *Hadis Alma Yollarından Münavele Ve İcazet* (Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2002) adlı yüksek lisans tezi;
- 7) "Müdreç"(Cilt 31, s 474-475) maddesine Kadir Paksoy'un idrac ve müdreç hadisler hakkındaki makaleleri (Hadis Metodolojisinde İdrâc ve Müdreç Hadisler I/II, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2005, cilt: V, sayı: 2, s 105-124 ve sayı: 3, 213-230), Mustafa Aydın tarafından yapılan *El-Hatib el-Bağdâdî'nin El-Faslu li'l-Vasli'l-Müdreç Fi'n-Nakl adlı eseri bağlamında müdreç hadisler ve değeri* (Çukurova, 2007) adlı yüksek lisans tezi;
- 8) "Mîzânü'l-i'tidâl"(Cilt 30, s 218-219) maddesiyle ilgili Nimet Ceylan'nın *Mizanu'l-i'tidal'de Metin Tenkidi* (Sakarya Üniversitesi, 2002) isimli yüksek lisans tezi,
- 9) "Garîbü'l-Hadîs"(Cilt 13, s 378-379) maddesine Kazım Aşıkçı'nın *Ebu Ubeyd ve Garibiu'l Hadisindeki Dile Dair Açıklamaların Tahlili* (Uludağ Üniversitesi, 2002) isimli yüksek lisans tezi ve Mahmud Muhammed et-Tanâcî'nin *Fehârisu's-Si'ri ve'l-Lugati li Kitâbi Garîbi'l-Hadîs li Ebî Ubeyd el-Kasım b. Sellâm* isimli makaleleri;
- 10) "Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs"(Cilt 28, s 61) maddesine Kadir Ayaz'ın *Hâkim'in 'Ma'rifetü Ulûmi'l-Hadis' İsimli Kitabındaki Hadislerin Tahrîci Ve Değerlendirilmesi* (Selçuk Üniversitesi, 2005) isimli yüksek lisans tez çalışması,
- 11) "Mamer b. Raşid"(Cilt 27, s 552) maddesine Abdullah Sadiker'in *Ma'mer b. Raşid ve el-Camii* (Çukurova Üniversitesi, 2003) isimli yüksek lisans çalışması

Ayrıca hadislerle ilgili maddelerde eksikliği belirtilmiş bazı konularla ilgili gelişmeler de maddelere yansıtılmalıdır. Mesela “Keşfü'l-Hafa”(Cilt 25, s 320) maddesinde eserin tahkikli basımına ihtiyaç olduğu söylenmektedir. Eserin son olarak 2009 yılında Dâr'ul Kütübil İlmiyye yayınevinden çıkan Şeyh Muhammed Abdulaziz el Halidî tarafından tahkik edilmiş bir baskısı mevcuttur.

Yine maddelerde geçen konularla ilgili yeni tespitler ya da tartışmalar da maddelere eklenebilir. Mesela, DİA'nın “Câmiu'l-usûl li ehâdîsi'r-resul”(Cilt 7, s 136) maddesinde, eserin başlıca üç bölümden meydana geldiği ifade edilmiştir. DİA'da verilen bilgiye göre, Mebâdî bölümünde hadis usulüne dair bilgiler özetlenmiş, Makasîd adlı bölümde hadislerin metni verilmiş, Kitâbü'l-levâhik adını taşıyan son bölümde ise kitap adlarına göre alfabetik olarak tertip edilen eserde muhtevaları itibariyle herhangi bir bölüme konulamayan hadislerin yer aldığı bilgisi sunulmuştur. Oysa Cemal Abdullah Aydın, Levahik bölümüyle ilgili DİA'da verilen bilgiyi doğrulamakla birlikte, bunun kitabın son bölümü olan ve müellif tarafından 'Havatim' diye isimlendirilen bölüm olmadığı kanaatindedir. Aydın'a göre, levahik kitabın son bölümü değil, ikinci bölümün son kısmıdır. (Aydın, Cemal Abdullah, Hadiste Tahric, İstanbul 2009, Yayınlanmamış Doktora Tezi, s 158.) Bu durumda, Cemal Abdullah Aydın tarafından dile getirilen bu kanaatin de tartışılabilir olduğu ancak bu durumun maddeye yansıtılmadığı söylenebilir.

Özellikle DİA'nın ilk ciltlerinde göze çarpan bir eksiklik, Hadis ilmine dair terimlerin çoğunlukla çok kısa şekilde ve adeta bir sözlükte tanımlanır gibi ele alınmış olmasıdır. Ansiklopedi denilen kaynaklardan beklenenin, maddeler hakkında yeterli bilginin sistematik tarzda sunulması olduğunu göz önünde bulundurursak, Hadis terimlerine dair özellikle ilk 15 ciltte geçen maddelerin gözden geçirilmesi ve genişletilerek yeniden yazılması faydalı olacaktır.

DİA'nın yeni edisyonunda maddeler güncellenirken madde yazarlarının da güncellenmesi, mümkün mertebede hadis alanında yetkinliği görülen çok sayıda kişiye yazdırılması ya da maddelerin edisyonlarının farklı kişilere yaptırılması daha uygun olacaktır.

KAYNAKÇA

- AKGÜL, Hüseyin (2004). İbnü'l-Kattân'ın Hadis Anlayışı (Doktora). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- AYDIN, Nevzat (2011). Hadislerin İlk Dönem Tasnif Süreci Üzerine Bir Değerlendirme. Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 31(31), 199-230.
- AYHAN, Aykut (1991). Tdv İslam Ansiklopedisi. İçinde Ansiklopedi (C. 3, Ss. 217-227). İstanbul.

- ÇORUK, Şükrü Ali (2007). Oryantalizm Üzerine Notlar. Sosyal Bilimler Dergisi, 9(2), 193-204.
- DİNÇOĞLU, Mehmet (2008). Ebu Davud'ud Sünen Adlı Eseri Kaynakları Ve Tasnif Metodu. Ankara Üniversitesi, Ankara.
- ERUL, Bünyamin (2002). Hicri İi. Asırda Rivayet Üslubu (Rivayet Açısından Ma'mer B. Raşid'in (Ö.153) El-Cami'i. A.Ü.İ.F.D, Xliii.
- GÖRMEZ, Mehmet (2000). Klasik Oryantalizmi Hadis Araştırmalarına Sevkeden Temel Faktörler Üzerine. İslamiyat, 3(1).
- POLAT, Selahattin (2007). Modern Dönemde Hadis İlminin Temel Meseleleri. İçinde Modern Dönemde Dini İlimlerin Temel Meseleleri (İlmi Toplantı) (Ss. 211-248). İstanbul: İsam Yayınları.
- SAİD, Edward (1999). Oryantalizm,(Çev. Selahattin Ayaz). İstanbul, Pınar Yayınları.
- YAMAN, Ahmet (2000). Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Dia) Üzerinde Fıkıh Merkezli Eleştirel Bir Okuma. S.Ü.İ.F.D, (10), 119-140.
- ZEHEBİ, Ebu Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (1983). Siyeru A'lami'n-Nübela. Beyrut: Müessesetü'r-Risale.

